

Onder de titel «Monolog-Dialog : Transmission-Kommunikation» gaf Prof. Dr. W.B. Lerg, hoogleraar en directeur van het Institut für Publizistik aan de Westfälische Wilhelmsuniversität te Münster, op uitnodiging van het Departement Communicatiewetenschappen twee voordrachten te Leuven op 22 november 1972. In volgende samenvatting wordt gepoogd de belangrijkste punten uit zijn voordrachten weer te geven.

W.B. Lerg over massacommunicatie

De studie van het communicatieverschijnsel wordt tot nu toe voornamelijk ondernomen door wetenschapsmensen van (sociaal-) psychologische huize. Zij werken met methoden en in het licht van theorieën die zij «van huis uit» meebrachten over communicatie en die zij van daaruit belangrijk achten. Hier staat men voor de grote vraag of de integratie van deze stromingen zal kunnen volstaan om het communicatieverschijnsel te verstaan, zowel in wat het is als in wat het zou moeten zijn.

De (sociaal-) psychologen hebben het eenvoudige communicatieschema: $A \leftrightarrow B$: A zegt iets tegen B en B antwoordt A, vastgesteld en vrij diepgaand onderzocht. In dit model kunnen A en B zowel individuen als kleine groepen voorstellen, maar in elk geval gaat het over communicatie zonder behulp van media (: nicht-mediale Prozesse, unvermittelte Kommunikation, informal or personal communication).

Sociologen komen tot een definitie als: communicatie is het gesprek dat in de maatschappij plaats vindt, dat de maatschappij tot samenleving maakt (das Gespräch das die Gesellschaft mit sich selber führt). Prof. Praxke heeft dit «Dialog der Gesellschaft» genoemd. Deze dialoog in

de maatschappij wordt in zeer belangrijke mate gevoerd langs de (massa-)media in een democratisch-industriële samenleving. In niet-democratische samenlevingen speelt de «unvermittelte Kommunikation» in deze dialoog meestal een veel belangrijker rol dan in democratische waar het gebruik van de massa-media niet voorbehouden is aan één ideologische richting. (Hierop wordt nader ingegaan in de tweede voordracht).

Het is echter zeer de vraag of media-communicatie wel als reële communicatie kan beschouwd worden. Om dit te bepalen kunnen volgens Prof. Lerg drie criteria gehanteerd worden:

1. **Verfügbarkeit**: het ter beschikking staan van de communicatiekanalen voor verschillende stromingen in de samenleving (corresponderend aan vrijheid).

2. **Zugänglichkeit**: de weg kennen om de media te gebruiken; de kanalen moeten voldoende gedifferentieerd zijn opdat de verschillende stromingen in een complexe samenleving werkelijk de ter beschikkingstaande media kunnen benutten (de kanalen moeten deelbaar en ook werkelijk verdeeld zijn: corresponderend aan democratie).

3. **Mehrspurigkeit**: essentieel ken-

merk van dialoog-communicatie. Immers, zolang geen meersporigheid, d.w.z. zolang geen echt antwoordkanaal geïnstitutionaliseerd is, kan er van echte communicatie geen sprake zijn. Bij mediacommunicatie blijft het bij aangeboden boodschappen; de studie moet zich beperken tot het aantal personen dat deze boodschappen ontvangt en kan bij gebrek aan antwoordmogelijkheden niet ingaan op deze boodschappen, die onuitgesproken blijven of in elk geval niet de zender bereiken. (De sporadische mogelijkheden in dit opzicht - lezersbrieven, programma's met telefonische antwoordmogelijkheden - kunnen niet als reëel dialoogkanaal beschouwd worden). Meersporigheid moet dus gezien worden als essentieel deel van een vrij communicatiesysteem.

Om deze meersporigheid te realiseren moeten de antwoordkanalen de optimale verhoudingen scheppen voor een echt gesprek. Daarvoor kunnen een aantal minimumeisen opgesteld worden (normatief): hoewel het antwoord noodzakelijk is, subjectief is, moet de herkomst ervan waarde vrij gehouden worden. Een echt communicatiesysteem heeft volgende kenmerken:

1. **aangepast-zijn (Angewesenheit)**:

het moet in staat zijn voldoende mogelijkheden ter beschikking te stellen, b.v. voldoende exemplaren van een krant, voldoende verscheidenheid van richtingen, enz.

2. aanpassingsvermogen (Anpassungsfähigkeit) : het moet voldoende flexibel en elastisch zijn in het vaststellen van prioriteiten.
3. betrouwbaarheid (Zuverlässigkeit) : het moet in staat zijn om juiste en belangrijke kennis uit te zoeken en om onjuiste en onbelangrijke buiten beschouwing te laten.
4. maatschappij-passend zijn (Vereinbarkeit, Komptabilität) : technisch en organisatorisch moet het passen bij het ontwikkelingsstadium, waarin de maatschappij zich bevindt. Dit betreft de «hardware», maar ook de software moet compatibel zijn : b.v. zelfde taal, gebaren e.d.
5. ontwikkelingsmogelijkheden hebben (Entwicklungsfähigkeit) : het moet zich kunnen ontwikkelen met de maatschappij ; m.a.w. het moet zich kunnen aanpassen en veranderen, zonder daardoor in onstabieleit te vervallen.

In de korte discussie na de eerste voordracht werd o.a. de mogelijkheid van institutionalisering van de meersporigheid aan de orde gesteld. Dit achtte Prof. Lerg realiseerbaar enerzijds door een differentiatie van het aanbod (overgang van massacommunicatie naar groepscommunicatie) en anderzijds door organisatie van gedifferentieerde toeschouwersgroepen. Individuele «antwoorden» d.m.v. het opsturen van audio en/of video-cassettes naar de zender acht Prof. Lerg utopisch. Ook een zender-zender communicatie achtte hij zeer moeilijk haalbaar, hoewel niet uitgesloten : bv. tussen ARD en ZDF.

In zijn eerste voordracht heeft Prof. Lerg zich bezig gehouden met de omschrijving van wat de algemene voorstelling van communicatie is en wat ze zou moeten zijn. Deze algemene voorstelling zoals boven geschetst is gebaseerd op de thesise dat mensen en groepen slechts kunnen bestaan (existieren) op grond van twee fundamentele processen : nl. de omzetting van voedsel in energie en de omzetting van feitelijke gegevens (Umweltdaten) in kennis (Wissen). (Prof. Lerg geeft de voorkeur aan het gebruik van de term Wissen boven de term In-

formation, gezien de meerzinnige betekenis van deze laatste ; dit geldt ook voor het gebruik van deze term in verschillende andere talen). Communicatie is derhalve een fundamentele levensfunctie van individuen en organisaties en bestaat uit een dynamisch uitwisselingsproces (dialoog) van kennis van de wereld waarin wij leven (Umweltwissen). (Dit houdt in dat mensen of organisaties bij wie deze uitwisseling ontbreekt psychisch en/of sociaal gestoord zijn : communicatiewetenschap geeft dus aanleiding tot psycho- of socio-pathologie als randverschijnsel).

Deze sociale relevantie van de communicatie in het algemeen als inleiding op de sociale betekenis van de «unvermittelte Kommunikation» in een gesloten systeem als het «Dritte Reich» : thema van de tweede voordracht.

Communicatiesystemen kunnen dus beschouwd worden als het centraal zenuwstelsel van de samenleving. Ter beschikking staan en reële gebruiksmogelijkheden van de media (bovenomschreven criteria) zijn in een democratische samenleving essentieel deelbaar en ook verdeeld, d.w.z. toegankelijk voor verschillende richtingen, stromingen, e.d. Het concentratieverschijnsel kan hieraan afbreuk doen ten gunste van bepaalde richting(en) en ten nadele van andere.

Daartegenover staan de totalitaire systemen, waarin het gebruik van de communicatiekanalen onverdeeldbaar en organisatorisch onverdeeld aan het systeem zelf wordt toevertrouwd, waardoor de media middelen worden in de hand van het systeem, dat deze gebruikt tot eigen doeleinden. In zo'n systeem wordt iedere andersdenkende als vijand beschouwd.

Hoe kan nu in een democratisch bestel een totalitair systeem de communicatiemiddelen praktisch zonder tegenstand in de hand nemen zoals in 1933 in Duitsland ? Deze overname geschiedt zonder uitdrukkelijke wijziging van de grondwet en onder het motto van nieuwe orde en rust. Men beschouwt de eerste excessen als «kinderziekten» en ziet niet direct dat het een doelgerichte systematische operatie is : «het zal wel beter worden». Intussen worden de duidelijke tegenstanders zonder ruchtbaarheid definitief uitgeschakeld. Conclusie: absolute «in beslagname» van de media

door nieuwe machthebbers is praktisch niet tegen te houden.

In dienst van zo'n systeem worden de media in al hun functies (berichtengeving, opinievorming, sociale oriëntering en ontspanning) gebruikt om het nieuwe wereldbeeld uit te stralen en wordt anderzijds de samenleving zoveel mogelijk afgesloten van andere maatschappijen met andere systemen: termen als eenheid, geslotenheid, volksgemeenschap, sociale en economische autarchie, xenofobie zijn kenmerkende uitdrukkingen.

Deze gedirigeerde communicatie is echter op de duur niet in staat de behoeften van denkende mensen te bevredigen : politieke leugens, verbod van buitenlandse bladen en (radio-) uitzendingen, kortom het verlies van geloofwaardigheid van het systeem doen informele persoonlijke communicatiesystemen ontstaan, echter met een specifieke dimensie : het kan levensgevaarlijk zijn. Vertrouwen in personen en betrouwbaarheid van de boodschap worden specifieke kenmerken. Mededelingen met als slot «...en zeg dit a.u.b. niet verder» hebben niet de betekenis van «houdt de inhoud geheim», maar «bij doorvertellen : verzwijg a.u.b. de bron». Duidelijker dan waar ook komt in zo'n systeem van «unvermittelte Kommunikation» het dialoog-karakter aan bod : iedereen kan zowel zender als ontvanger zijn. Dergelijke systemen zijn flexibel : men vlucht zo veel mogelijk in de anonimiteit : bronnen, inhoud, tussenpersonen blijven naar buiten onbekend.

De betekenis echter van deze informele communicatiesystemen is slechts relatief : zij vormen niet de basis van de tegenstand tegen het regime, maar dienen eerder (en veelal uitsluitend) tot gemoedsverlichting van de verteller en verder-verteller.

De meest doorgegeven boodschappen in deze systemen zijn de fluistermoppen, waarin karikaturen van de machthebbers worden voorgesteld. «Dit vergriep» werd niet zo streng bestraft als verwacht kon worden in vergelijking b.v. met het beluisteren van de BBC-Deutslandsender. De fluistermop heeft nog een meer compensatie-ontspanningsfunctie en is veel minder bij machte het systeem in vraag te stellen, laat staan alternatieven te verschaffen dan het gerucht. De fluistermop is eerder een uiting van gereser-

veerde houding en duidt op onmacht. In de discussie kwamen nog verscheidene kwesties in dit verband aan bod. Zo was Prof. Lerg van mening dat er geen wezenlijk onderscheid bestaat tussen de totale beheersing van de communicatiemediën door fascistische dictatoriale staten en communistische volksdemocratiën. Ook meende Prof. Lerg aan de geestelijke weerstand geen werkelijke politieke betekenis te

mogen toekennen, gezien deze niet geleid heeft tot wijzigingen in de houding van het regime of in het verhaalen van de val ervan. Wel heeft het heel wat bloedige offers gekost.

Prof. Lerg ging accoord met de opvatting dat in open democratiën de (vrije) communicatie als zodanig als waarde beschouwd wordt, terwijl in volksdemocratiën de waarde van de communicatie gemeten wordt aan

haar nuttige functie bij de opbouw van de samenleving.

Ook zag hij een duidelijk verschil tussen een staatsmonopolie en een concentratiemonopolie in een open democratie, waar nog altijd door de overheid regulerend kan worden ingegrepen en in feite ook wordt ingegrepen.

A. HENDRIKS.

(ADVERTENTIE)

